

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1963

*"Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö."
Från en konsert i Skogaholm på Skansen
den 14 juni 1962.
Foto Studio Antoni & Geblin.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar ett utsnitt ur en miniatyr av J. H. Schildt med de svenska drabanterna invecklade i handgemäng med sachsiska trupper i röda uniformer under övergången av Düna år 1701. Se Erik Andréns och Alf Åbergs uppsats Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna i denna årsbok.

La couverture en couleur représente un fragment d'une miniature de J. H. Schildt: Le passage de la Duna en 1701, avec la troupe des trabans suédois aux prises avec les troupes saxonnes aux uniformes rouges. — Voir dans ce même volume les explications de MM. Erik André et Alf Åberg: Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1963

Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

Färgbilden av guldterrinen framställd hos Esselte AB

EN TOBAKSDOSA OCH ETT SALT KAR FRÅN ELFDALS PORPHYRVERK

Älvdalsporfyr eller koppsten, ”det vill säga en stenart med koppor eller fläckar uti”, hade varit känd under närmare femtio år, innan man mot 1700-talets slut på allvar började utnyttja den som material för konsthantverksprodukter.

Det var tre samverkande faktorer som påverkade bildandet av aktiebolaget Elfdals Porfyrverk i Dalarna år 1788. En ny smak som hämtade sina förebilder från antiken gjorde plötsligt den mörka, hårda stenen, som kunde slipas till ”vaser och urnor i antik, äggformig, komponerad, grekisk, romersk eller fransk stil” aktuell. Vidare ett akut behov av nödhjälpsarbete i Älvdalens socken, där befolkningen närmast svalt på grund av överbefolkning, nödår och myrmalmens sinande. Och slutligen den ekonomiska politiken under Gustaf III, som strävade efter att med anläggandet av inhemska industrier upphjälpa landets ansträngda ekonomi.

Tyvärr blev inte verket den ekonomiska succé man hade hoppats på. Redan 1802 fanns osålda varor lagrade för över 4 000 rdr, och situationen blev inte bättre, när nästan all export till utlandet ett par år senare stoppades genom konungens brytning med Napoleon. Först 1818, när verket köpts av Karl XIV Johan, fick det ny vind i seglen. Man lade särskilt an på tillverkning av praktpjäser, som dels prydde kungens slott, dels skänktes till utländska monarker. Så sent som 1851 skänktes en stor urna, som varit med på världsutställningen detta år, till drottning Victoria. Då hade fabrikationen emellertid redan kulminerat och verket lades så småningom ner efter en brand 1867.

Trots detta var Porfyrverket en betydande industri, som redan 1804 sysselsatte mer än 50 arbetare. Det var dessutom ända från början en speciellt svensk konstindustri med helt inhemsk formgivning, låt vara att vissa urnor och vaser var ”efter antiquer copierade”. Stenen sågades och slipades efter trämodeller eller

Tobaksburk av orrloksporfyr med silverknopp, troligen från 1820-talet, samt fasettslipat saltkar av samma material och med silverfot av Gustaf Möllenborg 1824.

efter ritningar av Masreliez och Sergel, senare Westin, professor vid konstakademien. Man tillverkade inte bara praktpjäser utan även enklare bruksföremål, vilket framgår av en priskurant från 1817: pendylställ, ljusstakar, skrivställ, mortlar, knivskaft, smör-

askar, tobaksdosor, saltkar, snusdosor, käppknappar, raketuier, bordskivor.

Tobaksburken och saltkaret på motstående sida, båda gåvor av Vännerna, är två goda exempel på den höga kvalitet som bruksföremålen hade under 1800-talets början. De är båda tillverkade av den rödbruna orrloksporfyren. Tobaksburken är 15 cm hög och består av en urborrad cylinder med bottenplatta och fasettslipat lock, till formen lik de mindre, långt vanligare smöraskarna. Locket är försett med en knopp av silver. Såväl burkens som knappens utformning hänför den till 1800-talets första årtionden. "Tobaksdosor" nämnes först i priskuranten från 1817; i en priskurant från 1830-talet finns formen kvar, men endast som tvålask, och i priskuranten från 1860 är även den försvunnen. Kanske hör denna till den serie av tobaksdosor som 1821 ornerades med silver enligt en anteckning i verkets arkiv.

Från denna tid stammar också saltkaret med sin karakteristiska fasettslipning. Infattningen av silver är gjord av guldsmeden Gustaf Möllenberg 1824. Då hade saltkar länge varit ett av de flitigast tillverkade föremålen, 172 par redan 1795. Det samlade antalet föremål detta år var 1 729.

Eva Lis Forsby

Résumé

Tabatière et salière en porphyre d'Älvdalen

A Älvdalen, au nord de la Dalécarlie, on se mit à la fin du XVIIIe siècle à exploiter le porphyre pour la fabrication industrielle d'objets d'art de style néo-antique. En 1804, le travail du porphyre occupait 50 ouvriers. En 1818 le roi Charles XIV Jean acheta l'établissement qui continua à prospérer. De cette époque datent les deux objets représentés ici et remis au musée l'année dernière par la Société des Amis du Musée Nordique. Le pied d'argent de la salière porte la date de 1824. L'industrie du porphyre fut représentée à l'exposition universelle de Londres en 1851, mais la fabrication était déjà alors en régression et cessa à la suite d'un incendie en 1867.